

FRANZ KAFKAS NÄRVARO

- författaren sedd i sitt judiskt-kristna sammanhang

PROCESSEN

- Någon måste ha förtalat Josef K., ty utan att ha gjort något ont häktades han en morgon.(s.9)

Meningen berättar för läsaren om en arrestering. Plötsligt, om morgonen anfaller den polisiära verkligheten. Rättssamhällets förlängda batonger slår in i det personliga, privata.

Josef K. står undrande framför sin säng. Det är som om åskan hade slagit ner i den enkla våningen. Bostaden fylls av skräck, oro. Den harmoniska morgonen, med ett naturligt uppvaknade, är borta. En oskyldigt infångad "terrorist", en misstänkt får sitt liv krossat.

Under den tid som polispersonalen genomsöker bostaden förtätas stämningen. Varje sekund stiger oron i Josef Ks. sinne. Var är jag? Var bor jag? I vilket land befinner jag mig?

"Utan att ha gjort något ont", står det. Uppenbarligen kan en människa häktas utan att ha gjort något som strider mot lagen. Tydligen kan det finnas anledning att vara orolig för förtalets och fördomarnas sociala manifestering. En alltmer upprepad lögn förvandlas efter tid till en sanning. Är det i denna situation som Josef K. har hamnat?

Han kanske kunde ha bott var som helst - bara inte i Prag. Han kunde också ha levt under en annan tid. Kanske är det en sorts generell oro, som romanen Processen vill visa. Detta – inte bara i början av det förra seklet - utan också i vårt 2000-tal, då hatets och misstänksamhetens låga kan brinna i ett globalt mörker. En svart misstänksamhet länkas ut över nationella gränser.

Någon måste ha farit med osanning

Idag står en materialistisk västvärld mot en andligt förankrad östvärld, med rötter i islam. USA anfaller Irak. Det irakiska folket har inte gjort någonting. Men någon måste ha förtalat och farit med osanning. Vem har i en sådan stund makt över kärnvapen – och vill bruka dem!?

Josef K.s enkla sovrum förvandlas. Rummets ytor dras ut till korridorer, rum fogas vid rum, dörrar förökar sig och blir allt fler. I denna mentala tillväxt föses Josef K. fram från den ena dörren efter den andra. Och framför varje

skuggförsedd ingång finns en människa, en vägvisare, informatör och rådgivare dvs. någon, som ingår i ”systemet”.

En vandrande Ahasverus

I Dante Alighieris ”gudomliga komedi” leder den vise Vergilius sin adept genom en stegvis neråtgående vandringen.

Dante ser under färden syndens oanade följder. Någon håller honom i handen. Vergilius finns där som en vän och förtrogen.

Under den religiösa överbyggnadens tid, medeltiden, fanns en möjlighet att gå vidare, genom förlåtelsens insikt av nåd och förtröstan. Själen kunde renas utefter Skärseldens uppåtgående spiralvandring. En inre kraft ledde fram till Paradisets port, till ljuset som för evigt strömmade ur Beatrices´ gestalt.

En sådan värld finns inte för Josef K. Han är övergiven i det dunkla, mörka. Han är främlingen, en ständigt vandrande Ahasverus; men också en sökande och frågande, som Dostojevskijs klosternovis Aljosja.

Nu finns inga svar; endast alternativa, dunkla, lösningar. Det finns med andra ord ingen nåd – endast vaga begrepp från en diffus rannsakningsdomare. Denna domare förblir ”orörlig och tyst”, en blinkning kan få avgörande betydelse. Josef K. märker det. Han önskar dock att tydliga ord skall användas:

...jag bemyndigar herr rannsakningsdomaren offentligt att kommandera sina avlönade tjänare där nere med klara ord i stället för med hemliga tecken, så att han till exempel ena gången kan säga: ”Vissla nu!” och nästa gång: ”Applådera nu!”(s.47)

Josef. K. önskar en ärlig och uppriktig kommunikation. Han kan inte acceptera det dunkla och ofta förljugna talet. Han ger heller inte mycket för inställsamhet, en korrumpierad församling eller blickar som mobbar ut och marginaliserar. Under ett stark själsligt tryck söker han sig fram, som en orienterare i dunkel skog till kontroller utefter livsvägen. Vid dessa kontroller, anhalter, söker han en intim och ofta personlig vägledning.

En viss Målare, som inser att K. ”är fullständigt oskyldig” fungerar som en rådgivande partner, när han sitter vid sängen och säger med dämpad röst:

- Jag glömde att först fråga er, vilket slags befrielse ni önskar. Det finns tre möjligheter, nämligen verkligt frikännande, skenbart frikännande och uppskov. Det verkliga frikännandet är naturligtvis det bästa, men på det slagets lösning har jag inte det ringaste inflytande.(s.142)

Ett frikännande kan alltså bara förekomma, då en högre instans kopplas in. Det skenbara, temporära uppskovet hör till en människas möjlighet. Domstolens arbetssätt får en, andlig, metafysisk dimension. Själva åtalsprocessen förläggs till en värld bortom den mänskliga fattningsförmågan. Det handlar inte om att förstå, snarare om en underkastelse, som leder in Josef K. i en religiös kontext.

Hur skall brottet förstås?

Den rättvisetänkande K. kan inte slå sig till ro. Han förs vidare, allt längre in i en svåröverskådlig byggnad, där han är utlämnad som människa och främling. Detta närvarande "landskap" erbjuder inga lösningar, ingen förståelse av de personliga djup, som kan finnas i en människa. Med andra ord: K. ingår i en central brottsproblematik, där det eventuella brottet endast kan förstås på en högre nivå.

Kanske har K. övergivit en tro på den förlåtande gudens närvaro? Kanske han straffar sig själv genom att medvetet förneka en tro. Kanske har hans flykt inneburit ett svek, en trolöshet, emot den gudomliga lag, som en gång gavs i den judiska historien. Budskapet om den gudomliga lagen blir märkbar.

Målaren fortsätter

- Dessa motsägelser är lätta att förklara, sade målaren. Det är här tal om två olika saker, om det som står i lagen, och om det som jag har personlig erfarenhet av, det får ni inte förväxla. I lagen, som jag visserligen inte har läst, står naturligtvis å ena sidan, att den oskyldige frikännes, men å andra sidan står det inte där, att domarna kan påverkas.(s.143)

Förklaringarna leder tankar till den judiska lagen: Toran, Profeterna, Skrifterna. Det handlar om en lag, där inte "domaren" kan påverkas. Lagen är redan given. Förutsättningar för Josef K.s livsväg är utstakad. Detta tolkat i en övergripande, existentiell mening. Den, vars tänkande är format utifrån ett val i Kierkegaards anda, finner här ett avgörande incitament: det egna valet är inte möjligt.

Existentialismen, som tankemönster och personligt orienterat paradigm, har ingen giltighet.

Josef K. får känna på i vilket sammanhang han ingår. Han befinner sig på en vandring där han är beroende av Lagens bud och förbud. Det betyder att den judiska Toran har makt och betydelse.

Job

I ljuset av den judiska formaliseringen förvandlas K. till en liten bricka med redan givna förutsättningar, vilka har sitt ursprung i det av Jahve givna. Det personliga sökandet, de personligt upplevda plågorna, orättvisorna och motgångarna, vilshenheten, blir därför av den karaktär, som en gång Jobs upplevelser i det gamla förbundet.

Josef K. är en nutida Job.

Den bibliske Job lever i Us´ land. Det är den framgångsrike, lycklige och gudfruktige Job, som njuter av fruktsamhetens välsignelser och den mångfaldiga boskapens tillväxt.

Men mitt i denna framgångssaga infinner sig en Åklagare inför Herren, den allsmäktige. En Åklagare, som ”kommer från en vandring utöver jorden och från en färd omkring den”.

Det är nu som Job blir förtalad, misstänkt. Herren ger vika för Åklagarens påstående:

”Job är i själva verket inte så god som han vill framstå”. Åklagaren tycks ha en magisk inverkan på den Herre, som säger sig råda över allt. Det är en djävulskraft, som nu manipulerar sig in i de gudomliga ”korridorerna” och det påstås: ”Förvisso skall han mitt i ansiktet tala kränkande ord mot dig!”

Åklagaren har redan en förutfattad mening om Job. Så har också rannsakningsdomaren en redan intalad övertygelse om Josef Ks. personliga skuld.

Systematisk mobbing

Job utsätts, genom Åklagarens försorg och Herrens medgivande, för systematisk mobbing. Den är förödande för honom. Framför allt när han håller fast vid sin ”oförvitlighet”. Så gör även K. i den pågående processen.

Jobs ”process” blir lång. Den uppriktige och gudfruktige Job förbannar sin födelsedag. Han fråntas alla jordiska attribut och förpassas in i depressionens, kompakta mörker. En människa, som inte kan relatera till förnuftig logik då hon angrips eller förtalad, faller ofta in i ett tillstånd av autism. De inre processerna förlamar; fördunklar tänkandet och kommunikation är otänkbar. ”Ångest kommer över mig”, heter det i textens tredje kapitlet.

Ångest förföljer också i Josef K. Den minsta, mest obetydliga rörelse, kan få en obehaglig påföljd. Processens utgång kan ses i den anklagades ansikte. Domen kan finnas utan att ett ord uttalas:

Han berättade efteråt, att han på era läppar också trodde sig ha sett ett varsel om sin egen dom.

- På mina läppar? Frågade K., tog fram en fickspegel och såg sig i den. Jag kan inte märka något särskilt med mina läppar. Kan ni?(s.163)

Under sitt depressiva tillstånd genomgår Job minst tre längre samtal med s.k. vänner. Dessa vänner är förstående. De sitter tillsammans under ”sju dagar och sju nätter” utan att säga ett ord till varandra. Dessa samtal med Elifas från Teman, Bildad från Sua och Sofar från Naama, framstår som terapeutiska i den mening att de vill ”lyssna” till Job.

Josef K. möter också en rad olika människor, som ger honom råd och en viss vägledning. Men Jobs vänner, liksom Josef K.s har en tendens till att redan vara insatta i den ”osynliga domstolens” system, dvs. i Jahves termer av makt och underkastelse.

I Jobs 30 kapitel står: ”Jag ropar till dig, men du svarar mig inte, jag står här, men du bevakar mig endast”.

Efter dessa ”humana” samtal kvarstår dock Jobs självuppfattning. Han är den han är – en rättfärdig man. I den stunden brusar en viss, Elihu från Bus, upp och blir rasande, varefter Job åter får sig en kraftfull omgång: ”Hör, hör, hur hans röst ljuder vred, hör dånet som går ut ur hans mun”.

Herren Jahve

Först nu träder Herren Jahve in på scen: ”Ja, förstår du himmelens lagar, och ordnar du dess välde över jorden?” En mer omnipotent Herre får man leta efter. Den suveräne har krossat sin motpart. Den rakryggade Job har malts ner till en förkrossad ja-sägare, förintad, på gränsen till utplåning. Den gudomliga domstolen har genomfört en metodisk förundersökning.

Misstänksamheten, förtalet har genom Åklagarens försorg gått i uppfyllelse. Den gudomliga lagen har återupprättats.

- Hur går det då för Josef K.?

När K. möter kyrkans företrädare i det intensiva domkyrkokapitlet ställs den centrala rättsfrågan på sin spets. K. upprepar åter sin uppfattning om att icke vara skyldig. Antagandet från bokens första mening har alltså inte fått någon förklaring. Han är fortfarande misstänkt; kanske till och med mer utsatt på grund av den utdragna tiden och oklarheterna i ”domstolens” agerande. Det tycks dock handla om en domstol i det fördolda. En instans, som inte tycks bruka logikens normala lagar eller någon form av common sense.

Den judiska mystiken

I den judiska mystiken har den chassidiske ledaren Dov Baer av Mrzehrich under 1700-talet deklarerat "att Gud möter oss i allting". Det är inte möjligt att vare sig röra sig eller säga ett enda ord utan Guds kraft.

Bortom den gudomliga tanken är ingen tanke möjlig. Människan kan liknas vid ett shofart (vädurshorn), som avger de ljud man blåser i det och som tystnas om man slutar stöta i det. På motsvarande sätt, om gud inte handlade i människan, skulle heller inte hon kunna tala eller tänka.(s.180Modern judisk mystik))

Prästen, som har en nära kontakt med "domstolen", framför till K., att misstankar om skuld fortfarande kvarstår. Prästen säger till och med att han fruktar det värsta, varpå K. svarar:

- Men jag är inte skyldig, sade K., det är ett misstag. Hur kan en människa överhuvud vara skyldig? Vi är ju människor allesamman, den ene som den andre.

- Alldeles riktigt, sade prästen, men så brukar de skyldiga säga.(s.196)

K. intar här den kritiska människans ifrågasättande av en auktoritär, religiös instans. Den kritiska blicken kan se hur det "fördolda" tar överhanden. Den suveräna gudomligheten ställer krav på underkastelse. Ingen människa undgår i grund och botten Guds livgivande existens. Detta är för människan K. ingen godtagbar förklaring till det kompakta motstånd som nu finns i hans omedelbara närhet.

I grunden handlar det om hur människan vill skapa en egen plattform. Om människan, som vill gå sin egen väg – är hon då skyldig? Till vad? Och varför? Det är samma skyldighetsproblematik, som ställer Job inför Åklagarens skrak.

Under samtal med prästen framkommer att det utstakade kyrkobesöket ger alltfler insikter om vem prästen är och varför han är som han är. Han är en tjänare, domstolstjänare. K. berättar om sina erfarenheter under det att prästen skriker sig hes från predikstolen: "Ser du då inte två steg framför dig? Det var ett skrik i vrede. Han var själv rädd."

Prästen har insikter i domstolens agerande. I en allegorisk berättelse, om en man från landet och en dörrvaktare, behandlas en slutfrågan: "Varför har ingen frågat efter möjligheten att vinna inträde till denna ingång mot livets slut.

Dörrvaktaren ryter: "Här kunde ingen annan vinna inträde, ty ingång var avsedd bara för dig. Jag går nu och stänger den"

Det tycks alltså finnas en absolut gräns dvs. en deadline för människan. Det finns också en plats och ingång för varje människa, en ingång, som står under domstolens uppsikt. Dörrvaktarna är bevakande broder och syster dvs.

medmänniskor i den högstes tjänst. Man kan ana att det är just när dessa tjänster missbrukas, som det tärande systemet, blir alltmer uppmjukat..

Effekterna är dock att det som var gott förvandlas till sin motsats. Ärlighet leder till misstänksamhet. Uppriktighet leder till förtal; kärlek blir hat, som i George Orwells 1984. Den starke, ensamme, som inte förstår ”systemet”, får sin ofrånkomliga dom. Det innebär avrättning.

Prästen säger: ”Skriften är oföränderlig, och åsikterna är ofta bara ett uttryck för förtvivlan över att det så är”. Det bärande fundamentet är ”skriften” och lagen, ställd i domstolens tjänst. Detta samband uttrycks i bokens näst sista kapitel och därmed kan i viss mån prästens roll och funktion förklaras:

*Att genom sin tjänst vara bunden om så bara vid ingången
till lagen, är oändligt mycket förmer än att leva fri i världen.
(s.205)*

Max Brod

Max Brod skriver i ett kapitel om Franz Kafkas religiösa förhållningssätt. Han påpekar Kafkas principfasthet vad det gäller liv och leverne. Han värdesätter hans vänlighet och omtänksamhet. Samtidigt finns hos honom en stark vilja att bevara och ta till vara den religiösa traditionen.

Det handlar tydligen för Kafka om att hålla fast vid det ursprungliga och inte leva och tänka efter en sorts världsligt orienterad etik. Mot det gamla finns dock en radikal skepticism, som på sitt speciella vis leder till en Jakobsbrottning: ett grundtema i Kafkas litterära produktion.

Brod påpekar att Kafka sällan talar om sin judiska religiositet. Han var mycket mån om att leva, som en god människa, för att kunna förverkliga egna formuleringar som: ”Varför lyfter ni era armar i stället för att omfamna oss?”

Processen är en av de böcker som är starkt förankrad i judisk tradition, gudsbild och människosyn. För att komma in under den hårda ytan är det en tillgång att kunna se den litterära gestaltningen i den judiska mystikens kontext.

Här finns påtagliga likheter i en jämförelse mellan Job och Josef K. De lever under en auktoritärt upplevd skräck, som förlamar och tillintetgör. Två olika utgångar, avslut, kan signalera temats komplexa och egenartade struktur.

Job går in under Herrens lag.

Josef K. går inte in under Domstolens lag.

Job kan jubla, återfå sin makt och rikedom, ångra sig ”i stoft och aska”. Men för 1900-talsmänniskan K. är det otänkbart att gå in under ett upplevt skräckvälde.

Han förs därför till ett stenbrott av två halvskumma herrar i begravningshattar, cylindrar. Stunden är kommen. Likt en korsfäst Kristus förs han ut ur staden.

Huvudet vilar på ”en lossbruten sten”. Slaktarkniven glimmar till i månskenet. Kniven stöter och vrids in i Josef K.s hjärta, blödande: ”Som en hund!”

I stenbrottets närhet finns det hus, vars fönster i övervåning öppnas, plötsligt flammar ljus mellan fönsterbågar. En människa böjer sig ut och sträcker fram armar, ”ännu längre”.

Några exakta svar finns inte på denna mystiska slutfas.. Verkligheten är mångfacetterad i det sammanhang där det personligt subjektiva står mot det gudomligt objektiva. I filosofisk mening kan Kafkas egna ord belysa förhållandet - på s. 201 heter det ”att rätt uppfatta en sak och att missförstå samma sak utesluter inte helt varandra!”

SLOTTET

På träbron som från landsvägen förde in till byn blev K. stående en lång stund och såg upp mot den skenbara tomheten.(s.5)

Processens byråkratiska och institutionella hemort övergår i boken Slottet till den lantliga idyllens spelrum. Staden Prag lämnas för den böhmiska lands - bygdens ociviliserade trakt. De bildade personernas medelklass lämnas åt sitt öde till förmån för den okultiverade landsbygden. Det inre mentala skeendet lämnas över till ett yttre, fysiskt reflekterande i rummet, där Slottet är utplacerat för att skådas av en lantmätarens öga.

Närkommunikationen har bytts ut mot en telefon. Avståndet till det ofrånkomliga har ökat i den betydelsen att den styrande maktens boning nu har blivit synlig. Fortfarande finns kvar den uttalade misstänksamheten mot K. som är en främling både i byn och på bykrogen.

Ändå är han beroende av Slottets anvisningar. I telefonen uppenbaras den sanna verkligheten. Telefonluren förvandlas till en magisk hörnsnäcka, där det orimliga kan höras, förnimmas, anas:

Ur hörluren kom ett surrande vars make K. aldrig hört när han eljes telefonerade. Det var som om ur surrandet oräkneliga barnröster – och dock var det inget surrande utan en sång av fjärran, oändligt fjärran röster – som om ur detta surrande på ett nästan ofattbart vis en enda hög med stark stämma avskilde sig och slog mot örat, som om fordrade den att få tränga djupare in än blott till den stackars hörseln. K. lyssnade in i telefonen ...”(s.25)

- Vad är det K. hör?

Kan Slottet vara ett barnhem? Oräknliga barn omhändertagna i ett sorl av röster. Eller är det Franz Kafkas eget författarjag, som ringer hem och för lyssna till en barndom, den omedvetet, idylliska.

Är det faderns auktoritära röst, som bryter igenom. Är det skräckens röst, som slår mot örat, med en fordran om underkastelse.

Kafkas förhållande till fadern var mycket komplicerat. Han betraktade sonens skrivande, som obetydliga övningar. Därför blev det kraftödande nattskriverier både i hemmet och utanför. Han skulle snarare – i faderns ögon - vara den framgångsrike juristen, tjänstgörande i familjeföretaget.

Fadern

Fadern strävade efter att få tränga djupare in i sonens liv och därmed forma det till en materiell, affärsmässig framgång. Men fadern förblev genom åren alltmer distanserad. Franz gick en egen, om än en plågsam väg, som samtidigt kom att medföra förakt för faderns ytliga och slentrianmässiga utövade av den judiska tron. Besöken i synagogan var få, hans människosyn och världsuppfattning förkrympt.

Under tidens gång ställer K. frågor om sin identitet: ”Vem är jag då?” Grundläggande, existentiella frågeställningar finns med under vistelsen på värdshuset och i sökandet efter det centrala Slottet. Det är en sorts missionsresa, där den ena mänskliga svagheten avslöjas efter den andra. Böndernas hån och okuvliga hårdhet bildar ett grundläggande mollackord, som följer K. likt en gråsvart skugga.

En kontakt med Slottets ”ledning” syns emellertid oundviklig. Han har som lantmätare fått ett uppdrag, även om det av underordnade kan ifrågasättas. Denna osäkra anställningsform är dock bindande. Under otaliga vandringar, vid nattliga promenader och vid möten med olika människor, skapas en dunkel omvärld. K. tycks vara utsänd för en uppgift, som han i grund och botten inte känner till. Innehållet i lantmätarens dagliga agenda tycks oformulerad.

Kan resan upp mot Slottet ses som en kristen missionsresa? Ett sätt att med inre stark vilja skaka av sig det judiska oket, den monoteistiske gudens plågor? Som en ljuspunkt infinner sig Barnabas och säger: ”Jag är en budbärare”.

Paulus och Barnabas

Likt den nytestamentlige Barnabas i Apostlagärningarna framträder en medhjälpare, en tröstare och ljusspridare. Paulus betrodde följeslagare är ett betydelsefullt stöd, under och efter den första missionsresan. Kanske Barnabas

till och med varit åsyna vittne till Sauls förföljelse av de kristna och stenandet av Stefanos.

Det innebär alltså att Barnabas hade en djupare insikt än den omvända Paulus – han blev också en konkurrerande medhjälpare som senare agerade på egen hand.

Att Kafka väljer namnet Barnabas är kanske ingen tillfällighet. Kafka valde sitt persongalleri med omsorg. Namnen bar ofta på referenser, vilka i sin tur gav nycklar till de låsta dörrar, som Kafka ville öppna för läsaren. Den judisk-kristna koden kan förklaras av det första mötet:

Han var klädd nästan helt i vitt, och visserligen var väl kläderna knappast av siden, det var en vinterkostym som alla andra men fin och högtidlig som sidenkläder. Hans ansikte var ljukt och öppet, ögonen ovanligt stora. Hans leende vara sällsamt vinnande; han for ett slag med handen över ansiktet som för att jaga bort detta leende men det lyckades honom inte.(s.27)

I Apostlagärningarna 11:24 står att Barnabas ”var en god man, fylld av heliga ande och tro”. En sådan följeslagare är ovärderlig. Det framkommer också att K. tröstas vid flera tillfällen, liksom han får stöd för att inte ge upp kampen att nå direktionens medlemmar, Slottets herre och härskare.

Gästfriheten i Betania

”Blott Barnabas närvaro avhöll honom fram att ställa till bråk”(s31). Och gästfriheten ”hos de bägge systrarna” blir en påminnelse om Jesu många besök i Betania, där både ”bröd och fläsk” stod på bordet, framställt av Martha, under det att Maria blir Kafkas Frieda ”med de små, fina händerna”.

K.s förhållande till Frieda är både nära och uppfordrande. Den sannings-sägande Frieda står för uppriktig ärlighet i personliga relationer. Hennes kritik av K.s sökande, och ofta ambivalenta förhållande till ”slottets” representanter, visar samtidigt prov på en analytisk hållning.

Hon känns jordnära. Hon upplever den olösta konflikten med överheten, och blir samtidigt något av en befriande ”ängel” med omsorg och kärlek i både händer och tankar. Hon bryr sig om den gamle Jeremias, samtidigt som hon ”drev K, utan prut med sig”.

Romanen Slottets definitiva avslutning sker när dörren till det nedre, lilla rummet stängs. Inte bara Jeremias utan också Frieda måste böja sig när de stiger in. Dödens dörr sluts om dem. Därefter heter det:

...det tycktes vara varmt och upplyst där inne ,man hörde ännu en smula viskande, tydligtvis kärleksfulla övertalningar för att få Jeremias i säng, därefter stängdes dörren.(s.278)

Viskandet, surrandet, de oändligt fjärran rösterna: de hörs i telefonens lur, när dörrar är stängda, när Slottets härskare försöker vilseleda och förföra. En ”gudomlig” kontakt tycks ändå vara möjlig!

AMERIKA (Den försvunne)

På ett sätt finns det en möjlighet att betrakta Kafkas romantrilogi, som processer i det hegelianska schemat av tes, antites och syntes. Först görs en klar markering i Processen: ”Du är skyldig”. Slottet uttalar: ”Du är förlåten”.

I Den försvunne” berättas om den aktuella, nya världen; ett Amerika, som i sig bär allt det som plågar och utsätter 1900-talsmänniskan: förvirring, desorientering och ihållande depressioner. Något ljussken, som flamar in över landskapet, kan knappast förnimmas; barnaröster, änglaröster, som tidigare kunde höras på avstånd, förblir oändligt avlägsna.

Det tidiga 1900-talet

Europa under det tidiga 1900-talet brottades med en uppsjö av nya idéer och upptäckter. Brottningen med de gamla hierarkierna blev nödvändig. Samhällets framtid var i fara, då den nazistiska svulsten låg i sin linda. Övervakning, utrotning av oönskade personer och kontroll över människor möjlig i en starkt växande industriell värld.

I denna brytning mellan gammal och nytt driver Kafka tesen om det godas möjlighet till kamp mot förtal, förljugenhet, korrupcion och maktmissbruk. Kafka vill en annan värld, där han vill demaskera och därmed blotta en ”gudomlig närvaro”. Det betyder att även de religiösa auktoriteterna måste underkasta sig självinsikt, ödmjukhet och omprövning.

Den bakomliggande makten måste stigna ner i det närvarande livet och därmed ta den utsatta människans plats. Det är en ”kristushandling”, som avspeglas i Josef K.s liv. K. tar den utblottades position. På den anklagades jordiska bänk tar den goda viljan plats, för att därefter ges möjligheter att avslöja onda hierarkier och förnedrande omständigheter både i staden Prag, den böhmiska landsbygden och det nya landet.

Karl Rossmann

Den unge Karl Rossmann låter läsaren upptäcka "den nya världen". Framtiden låter sig ej heller lätt förändras. De gamla strukturerna finns kvar i det lilla såväl som det stora. På fartyget, såväl som på hotellet; i baren, såväl som premisserna för en hisspojkes arbetsförhållanden, berörs av strukturer och omständigheter, som är svåra att förstå, uthärda. De måste ses, upplevas och behandlas med en ung människas uthållighet och vaksamma blick. I mötet med onda strukturer finns en bestämd vilja att förändra och förvandla.

I novellen Eldaren söker den unge Karl sig tillbaka till fartyget under förevändning att han glömt sin paraply i hytten. Han dras därmed in i ett sökande, som leder genom små rum, korridorer och kontor i båtens inre. När han är helt vilse hörs "skrapandet av tusentals människofötter ovanför" och "bortdöende ljud från de frånslagna maskinerna" Karl Rossmann knackar på "första bästa dörr".

Förtryckande hierarkier

Mötet med "eldaren" formas till en dialog där eldarens egen utsatthet kommer i dagen. Eldaren anser sig anklagad utan logisk förklaring. Han kan inte begripa det. Därmed befinner han sig ett påtagligt upprört tillstånd. Han känner tydligt fartyghierarkins omedelbara tryck i form av orättvisa anklagelser. För Karl kan Eldaren förklara sin situation, men för kaptenen leder det till missförstånd och konsekvent oförståelse.

Emellertid räddas Karl ut ur denna auktoritära förföljelse av Eldarens försvarare.

En uppdykande morbror, med omedelbart inflytande över inblandade högre befattningshavare, ställer allt till rätta; detta när släktband uppdragas.

När morbrodern, med lindrigt våld, tar Karl från båten, och Eldaren överges, sker ett känslomässigt avsked, som beskrivs på följande sätt:

Och Karl grät medan han kysste eldarens hand, han tog den fårade, nästan livlösa handen och tryckte den mot sina kinder, som om den vore en skatt som han tvingades avstå från.(s.44)

En empatisk känsla får sitt genomslag i romanprojektet. Den unge Karl förmedlar på olika arbetsplatser en förståelse, närhet och ofta ett personligt ansvar för de medarbetare som kommer i hans väg. Detta gäller på det mastodonta "hotel occidental" - i villan utanför New York och på "oklahomateatern".

Som arbetssökande, som hisspojke eller som samtalspartner är han lyssnaren; den insiktsfulle; samtidigt är han utlämnad åt "otydliga demoner" i skymningen.

Omvärlden uppvisar en påtagbar psykoinfantil karaktär. I den pågående konkurrensen gäller det att slå neråt, för att i nästa stund "slicka" uppåt.

Människor är cementerade i traditionella, hierarkiska värderingar, samtidigt som den rike blir alltmer rik och den fattige alltmer fattig. Ändå finns här ett ljust incitament.

Det personliga hoppet påminner om en himmelsk lycka, som plötsligt öppnar sig och i vars öppning det flödar ljus. Det är en ljus bild som kan ge mod i en alltmer misstänksam och mörk värld.

När Karl vid ett personligt tillfälle upplevt en bra relation och därför tror en överordnad om gott, kan intrycket med ens förändras. Han kan göra en enkel notering, en rad, några ord som ökar insikten, då dolda relationer anas. Köksföreståndarinnan är ett exempel:

Köksföreståndarinnan slöt ögonen, hon ville på detta sätt lugna Karl. Medan han bugade sig till avsked såg han som hastigast hur hovmästaren i smyg fattade köksföreståndarinnans hand och smekte den.(s.169)

Karl Rossmann passerar frihetsgudinnan. I Josef K.s och Karls värld bär denna gudinna ett svärd i sin hand. Det kan ses som ett symboliskt hot, då ett nutida Amerika skall upptäckas.

Den nya världen

Den försvunne har tvingats lämna Prag och Berlin, det gamla Europa, för den nya värld, som i all undersökande iver låter berättarjaget försvinna in i Manhattan's opersonliga landskap. Den "sekulariserade" nya världen har tagit över. Först nu inser Karl hur annorlunda Amerika är.

Wilhelm Mobergs utvandrarepos tillhör en annan litterär genre. Men samtidigt skulle det inte vara helt främmande för fantasin att kunna föreställa sig de svenska invandrarnas problematik i det nya landet. Miljoner människor kom från Europas olika länder. Det medförde en darwinistisk kamp för tillvaron; en konkret verklighet erbjöds, som var både skrämmande, brutal och hård.

Swede Hollow, Minneapolis, Minnesota

Den enskildes beslut att lämna Sverige byggde på flera tvingande faktorer, men samtidigt ett personligt val. När det nya landet visar sig hamnar invandrarna i ett

nät av redan fattade beslut. Pengar och handlingskraft kunde i bästa fall leda till köp av en bit åker.

De redan utblottade, utnyttjade och fattiga hamnade i storstädernas utkanter, i getton som tex. i "svenskdalen", Swede Hollow, utanför Minneapolis, Minnesota. De försvann, som Mobergs Robert och därför rann drömmarna av guld ut i den tärande sanden.

"Den försvunne" mynnar ut i en överraskande naturlyrisk beskrivning, där ett högt bergsmassiv bildar plattform för en nertonad slutscen. Den kämpande Eldaren är långt borta. Någon försvinner ut i ett uppslukande, hotfyllt och fascinerande landskap:

Blåsvarta, sylvassa bergväggar reste sig alldeles intill tåget, man lutade sig ut genom fönstret och spanade förgäves efter topparna; mörka, smala, oländiga raviner öppnade sig, man pekade i den riktning där de försvann ur synhåll, breda forsar kastade sig utför sluttningarna i väldiga kaskader med tusentals må skummande vågor, vattnet störtade sig under broarna som tåget for över och kom så nära att de kyliga fläktarna bet i kinderna.(s.265)

Torsten Ekbom understryker i "Den Osynliga Domstolen" att Franz Kafka med all tydlighet kan infogas i vad som kan benämnas: den humanistiska modernismen. Det är helt riktigt. Kafka söker i dessa tre dagboksliknande romanprojekt, att brottas med de grundläggande krafter, som styr ett samhälle, en människa, ett trossystem, en Gud.

Kafkanien

Samtidigt vill jag påvisa, kanske i Max Brods efterföljd, Kafkas judisk-kristna undertexter, vilka kan leda fram till en tolkningsförståelse, där den judiska Lagens autoritära norm, och därmed gudsuppfattning, bildar inte bara utgångspunkt, utan centralt fäste kring vilket landet "kafkanien" kan inringas. Här förekommer en pendling mellan "lag och evangelium" dvs. överhetens, av gud sanktionerade makt, och den utsattes lidande och plåga.

I det övergripande tonomfånget brottas författaren med en komplicerad gudsbild, där nåd och försoning är viktiga begrepp, vilka tenderar att försvinna i ett modernt samhälle. Därför finns det alla anledning att med eftertanke och fördjupning läsa och meditera över Frans Kafkas numera välkända texter!

Hans-Evert Renérius

Litteratur bl.a.

1. Franz Kafka, Processen, W&Wserien nr 7, 1964
2. Franz Kafka, Slottet, W&W, 2004
3. Franz Kafka, Den försvunne, Bakhåll, 2005
4. Judiska mystiker, antologi, Nya Doxa, 2001
5. Bertil Adania, Rum i Talmud Norma, 2002
6. Torsten Ekbohm, Den osynliga domstolen, NoK, 2004
7. Lars Fyhr, Den svenska introduktionen av Kafka, Anthropos, 1979.
8. Bibeln, 1917 års bibelöversättning, Skeab Förlag
9. Max Brod, Franz Kafka, En biografi, W&W 1949
10. Rabbi Chaim Halevy Donin, ATT VARA JUDE, Hillelförlaget, 1972.

